

Magyar Tudományos Akadémia Földtudományok Osztálya
Társadalom- és Természetföldrajzi Tudományos Bizottságainak
Kartográfiai Albizottsága

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Informatikai Kar,
Térképtudományi és Geoinformatikai Intézet

TÉRKÉPTÖRTÉNETI NAP (TÉRKÉPÉSZETI TUDOMÁNYOS NAP – 2020.)

című tudományos ülés

ABSZTRAKTFÜZET

Az ülés időpontja:

2019. december 11. (péntek) 10.00 óra

Az online ülés elérhetősége:

<https://us02web.zoom.us/j/84361349025?pwd=ZUZySmhhNFNFZ1dJSldla2pCYWkydz09>

Meeting ID: 843 6134 9025

Passcode: 225972

Magyar Tudományos Akadémia Földtudományok Osztálya
Társadalom- és Természetföldrajzi Tudományos Bizottságainak
Kartográfiai Albizottsága

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Informatikai Kar,
Térképtudományi és Geoinformatikai Intézet

PROGRAM

- 10.00 Megnyitó – üdvözlés
Zentai László, egyetemi tanár
(Eötvös Loránd Tudományegyetem, Informatikai Kar, Térképtudományi és Geoinformatikai Intézet)
- 10.10 A „*History of Cartography*” és a felvilágosodás térképészete
Török Zsolt Győző, egyetemi docens
(Eötvös Loránd Tudományegyetem, Informatikai Kar, Térképtudományi és Geoinformatikai Intézet)
- 10.35 A Magyar Királyság ábrázolása portolán térképeken
Irás Krisztina, adjunktus
(Eötvös Loránd Tudományegyetem, Informatikai Kar, Térképtudományi és Geoinformatikai Intézet)
- 11.00 Geológiai túratérkép 1939-ből
Albert Gáspár, egyetemi docens
(Eötvös Loránd Tudományegyetem, Informatikai Kar, Térképtudományi és Geoinformatikai Intézet)
Hegedüs Ábel, nyá. térképtörténész
(HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum)
- 11.25 A Perczel-glóbusz újjászületése
Márton Mátyás, emeritus professzor
Zentai László, egyetemi tanár
(Eötvös Loránd Tudományegyetem, Informatikai Kar, Térképtudományi és Geoinformatikai Intézet)
- 11.50 Györffy György kartográfiai munkássága
Györffy János, nyá. egyetemi docens
Zentai László, egyetemi tanár
(Eötvös Loránd Tudományegyetem, Informatikai Kar, Térképtudományi és Geoinformatikai Intézet)

Levezető elnök:
Zentai László, az MTA doktora,
ELTE Térképtudományi és Geoinformatikai Intézet

A „*History of Cartography*” és a felvilágosodás térképészete

Török Zsolt Győző

Az előadás ismerteti a *History of Cartography Projekt*, a nemzetközi kartográfia-történeti vállalkozás történetét, szervezeti és személyi hátterét, valamint a történeti tárgyalás elméleti hátterét és a koncepció fejlődését.

A kartográfia egyetemes történetét tárgyaló könyvsorozat kiadását 1977-ben tűzték ki célul az alapító-szerkesztők, *Brian Harley* (1932-1991) és *David Woodward* (1942-2004). Az Egyesült Államokban hozták létre a projekt központi irodáit. A megvalósulása útján az első mérföldkő 1987-ben a hatkötetes monográfia-sorozat első darabjának megjelenése volt a *University of Chicago Press* kiadó gondozásában, amely a prehisztorikus kezdetektől a középkor végéig tárgyalta az európai térképészet történetét. A kötet elsősorban újszerű elméleti megközelítése miatt aratott nemzetközi szakmai sikert. A térkép fogalmának kiterjesztése tette lehetővé az Európán kívüli kultúrák térképtörténetének tárgyalását (1994-1998). A sorozat harmadik kötete, amely az európai reneszánsz térképeit tárgyalta, még a korábbiaknál is nagyobb szakmai elismerést aratott 2007-ben. 2015-ben – a kronológiai rendben „oron kívül” – jelent meg a 20. századi kötet, majd 2020 tavaszán az európai felvilágosodás időszakát tárgyaló, két kötetes monográfia is elkészült.

Az előadás – a magyar vonatkozásokat kiemelve – röviden ismerteti a szakterület nemzetközi tudományos közösségének összefogásával készült köteteket, hogy felhívja a hazai tudomány figyelmét ezekre a mértékadó referenciaművekre. A kartográfia-történeti szaktanulmányok a korszerű és megbízható ismeretek forrásai, használatukat a térképek történetével foglalkozó hazai kutatók számára ajánljuk, mivel ingyenesen és online is elérhetőek. Az előadó 1990-ben, ösztöndíjasaként találkozott a projekt alapítóival, majd kutatóként és munkatársként is megismerte a rendkívüli tudományos vállalkozást. A három évtized szakmai és személyes kapcsolatait bemutatva néhány olyan emléket is felidézünk, amelyek a tudományos vállalkozás megíratlan történetét teszik élményszerűvé.

Részletesebben a sorozat idén tavasszal, *Az európai felvilágosodás kartográfija*” címmel megjelent kötetét nemcsak azért kívánjuk bemutatni, mert ez a legújabb kötet, hanem azért is, mert a 18. század rendkívül fontos változásokat hozott a térképészetben. A hosszú 18. század „a térképek évszázada”, amelyben a térkép az empirikus, racionális tudás mintájává, a tudomány metaforájává vált. Az államszervezet, a katonaság és a tudósok mellett az egyre növekvő jelentőségű térképkiadás különböző térképészeti gyakorlatait egyetlen elméleti keret fogta össze. Az egyes térképészeti módok országonként és régióként is nagyon eltérő módon fejlődtek, miközben nemcsak a térképek esztétikája hanem felhasználói, olvasóközönsége is drámain változott. Elsősorban a felvilágosodás korának *térképészeti folyamatai* miatt vált tehát a „térkép” olyanná, amilyenek ma ismerjük.

A Magyar Királyság ábrázolása portolán térképeken

Írás Krisztina

A portolán térképek eredete a középkorig nyúlik vissza. Ez a térképtípus a tengeri navigációt szolgálta, praktikus használata és nagy pontossága miatt Európa-szerte széles körben elterjedt volt. A 18. században ugrásszerűen fejlődő földmérési és sokszorosítási technikák általánosságban nagy hatással voltak a térképek szerkesztésére, küllemére és további használatukra, így a tengeri navigáció térképei is átalakultak, majd eredeti formájukat rövid időn belül elveszítve, végleg eltűntek a modern kartográfia gyakorlati használatból. A portolán térképek szerepe a 21. századra átalakult. Modern életünkben illusztrációs célokot szolgálnak, ismertségük elsősorban a nagy földrajzi felfedezések idején készített, dekoratív példányoknak köszönhető.

A portolán térképen és a portolán stílusban készített atlaszok lapjain látható földrajzi tartalom tipikusan a kontinensek partvonalára, a partmenti tájékozódási pontok, hajózásra veszélyes területek és a tengerparti kikötővárosok ábrázolására korlátozódik. Azonban létezik e térképeknek egy csoportja, amelyen a kontinensek belső területének néhány jellegzetességét is feltüntették, így láthatunk folyókat, városokat és néhány fontos információt az európai királyságokról. A szárazföldi elemek száma térképenként változó, és a tartalomban is felismerhető némi különbség, azonban Közép-Európa szinte minden ilyen térképen figyelemre méltó hangsúlyt kapott. A portolán térképek e díszes, és már a készítésük idején meglehetősen drága darabjai uralkodók, gazdag kereskedők tulajdonában voltak, feladatuk nem navigációs, hanem gazdasági, kereskedelmi és stratégiai döntések elősegítése volt. A szárazföldre vonatkozó térképi tartalom, ú. m. a folyóhálózat, a domborzati elemek és a településhálózat a Földközi-tenger vidékéről Közép- és Észak-Európa központi területeire vezető kereskedelmi útvonalak hálózatát rajzolja ki.

A legkorábbi ismert portolán térképek, amelyeken a Magyar Királyság területe megjelenik, a 14. századból származnak. Az előadásban, többek között, szó esik az ú. n. „Cortona térképről”, Mecia de Viladestes és Angelino Dalorto (Dulcert) munkáiról (1325/30; 1339), amelyeken a Kárpát-medence területe meglepő részletességgel látható. Térképi nevek tucatjai városokat, folyókat és szigeteket jelölnek, és közvetítik az ország 14. században nemzetközileg ismert földrajzi jellemzőit. A folyók, mint térképi elemcsoport, ritkán jelennek meg a portolán térképeken. Grafikai hangsúlyozásuk a lehetséges vízi közlekedési utak megjelenítését jelenti. A későbbi, 15-16. századi, portolán térképek (pl. Petrus Roselli, 15. sz., Battista Agnese, Diogo Homem, Fernão Vaz Dourado, 16. sz.) szárazföldi névanyaga rendkívül szegényes, látható az országról akkoriban elérhető és közzé tehető földrajzi információ-mennyiség erőteljes csökkenése. Ezt a változást feltehetően a Magyar Királyság szomszédságában zajló háborúk, elsősorban a török seregek előretörése okozta, mivel a harcban álló területeken sem gazdasági tevékenység, sem átmenő közlekedés nem volt lehetséges.

Geológiai túratérkép 1939-ből

Albert Gáspár – Hegedüs Ábel

A magyarországi geológiai tudománynépszerűsítés kezdetei a 19. századig nyúlnak vissza, de szélesebb körű elterjedése a 20. sz. elejére jellemző. Geológiai témájú kirándulásvezetők, tájképek, amelyeken sziklák és felszínalakzatok geológiai értelmezése látható egyidejűleg a látványképpel és könyvek képviselték ebben az időszakban az elsődleges eszközeit a földtan népszerűsítésének. A jelentősebb szerzők művei a szakma mai képviselői számára is ismertek, viszont a szakma „közkatonáinak”, az iskolai tanároknak és a földtudományt társtudományként művelő szerzőknek munkái többnyire a feledés homályába veszttek. Ilyen munka a Pécsi Idegenforgalmi Iroda által 1939-ben kiadott Mecsek turistakalauz is, amelyet az iroda akkori vezetője Sík Lajos állított össze Kiss József pécsi reáliskolai igazgató és turisztikai szakember korábbi „Pécs és a Mecsek” kalauzának átdolgozásával. A megújított kiadvány címe: „A Mecsek részletes kalauza 2 térképpel és 2 vázlattal”. Az előszó után Szabó Pál Zoltán ismert pécsi geográfus földtani tájékoztatója is szerepel, ami önmagában még nem meglepő. Viszont újdonságként a kalauz térképmellékleteit egyszerűsített geológiai tematikával is kiegészítették, amit Szabó szerkesztett át Vadász Elemér 1935-ös kiadású geológiai térképe alapján. A geológiai tematika (ezek a címben említett „vázlatok”) felhajtható áttetsző pauszon látható. A pauszok a Nyugati és a Keleti Mecsek turistatérképeinek szegélyéhez vannak ragasztva. A geológiai fedvények külön címmel, magyarázattal is el vannak látva és sajátos kontrasztban állnak a Kovács Attila által könnyed stílusban megrajzolt képi elemekkel gazdagon díszített turistatérképekkel. Habár a geoturizmus mint megkülönböztető jelző fel sem merülhetett a szerzőkben, mai szemmel nézve a geotúratérkép műfajának egy korai képviselőjét alkották meg.

A Perczel-glóbusz újjászületése

Márton Mátyás – Zentai László

Augusztus 27-én érkezett meg az Egyetemi Könyvtárba a Perczel-glóbusz rekonstruált művészi hasonmása, amelynek másik két példánya a miniszterelnök dolgozószobáját díszíti, illetve az Országos Széchényi Könyvtárban lett kiállítva.

A Perczel-projektet 2007-ben Márton Mátyás a Virtuális Glóbuszok Múzeuma (VGM: <http://terkeptar.elte.hu/vgm>) kutatási téma OTKA-pályázatában körvonalazta az ELTE IK Térképtudományi és Geoinformatikai Tanszékén. Eredetileg egy állapotrögzítő virtuális hasonmás (VGM ID 76) és egy digitális rekonstruált tartalmi hasonmás készítése (rajzi, névrajzi újraalkotás) szerepelt a felvetésben, valamint ez utóbbiból virtuális glóbusz összeállítása a VGM számára (VGM ID 110). Bár a finanszírozásra született pályázatokat rendre elutasították, 2012-re a projekt ezen része megvalósult: több oktató és számos hallgató bevonásával, valamint Sziládi József közreműködésével (aki a summer elkészítését ingyen vállalta). Az OSZK-ban tartott projektzáró konferencián Márton Mátyás bemutatót egy olyan „víziót”, amely a digitális tartalmi hasonmás képét az eredeti gömb állványába montírozva ábrázolja. Lente Zsuzsanna restaurátor művész túllépett ezen, amikor külföldi példákkal nagyméretű földgömbök korlátozott számban előállított művészi hasonmás kiadásait mutatta be.

Valójában 2013 és 2018 között a projekt tetszhalott állapotát élte. A fizikai valóságban elkészítendő hasonmás finanszírozásáról döntés 2018 végén született...

A tényleges fizikai rekonstrukciót megelőzően azonban a 2012–13-ban megszakadt tanszéki munkálatokat teljessé kellett tenni, amelyre egy féléves projekt keretében 2019 első félévében került sor. A feladat megoldását a Perczel-projekt korábbi vezetője Márton Mátyás vállalta, Paksi Judit közreműködésével. Ez a munka a 2012-re előállt digitális tartalmi hasonmás továbbfeldolgozását jelentette: a *földgömbtérkép digitális rekonstrukcióját* (VGM ID 153); és különböző kartográfiai feladatok elvégzését. Ezek egyike a lehetséges források, térképek, atlaszok felkutatását jelentette, amelyeket Perczel használhatott a glóbusz készítésekor. Összevetve a glóbusz jól olvasható részeivel, kiválasztottuk a bizonyíthatóan használtakat, fő alapanyagul. A feltárt források két cél megvalósítását tették lehetővé: egyrészt, hogy elvégezhessük a földrajzi nevek kibetűzhetetlen részeinek kiegészítését; másrészt, hogy pótolhassuk a teljesen megsemmisült földgömbrészek térképrajzi elemeit.

A fenti feladatokat a szűk határidő miatt úgy kellett megoldani, hogy folyamatosan kiszolgáljuk az Archiflex Stúdió által szervezett, Lente Zsuzsanna művészeti vezető által irányított három rekonstruált művészi hasonmás készítési munkálatait.

Ezen hasonmások fizikai megvalósulása teszi igazán közkinccsé azt a hatalmas tudományos és kulturális értéket képviselő műalkotást, amelyet Perczel-glóbuszként ismer ma a térképtörténet.

Györffy György kartográfiai munkássága

Györffy János – Zentai László

Györffy György Széchenyi- és Herder-díjas történész, a honfoglalás és az Árpád-kor tudósa a kutatásaiban alapvetően támaszkodott a földrajzi szemléletére. Eredményeit nagyszámú térképen mutatta be, több újszerű meglátásához a vizsgált jelenség térképre vitelével jutott el, és jelentős szerepe volt történelmi atlaszok szerkesztésében.

A II. világháborúban a Honvéd Térképészeti Intézetben szolgált. 1950-től a Történettudományi Intézetben munkatársaival kiépített egy adatbázist, amely tartalmazza az Árpád-kori oklevelekben előforduló mintegy 80000 földrajzi vonatkozású adatot. Erre támaszkodva írta egyfelől Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajzát, amelyből négy kötet jelent meg 38 vármegyével és az adataikat szemléltető térképekkel. Az adatbázis alapján másfelől új összefüggések felfedezése és kibontása is lehetővé vált.

Györffy György egyik cikkének térképmellékletén a Béla király jegyzője, Anonymus művében megemlített földrajzi helyek vannak a hely fontosságával fordítottan arányos jel nagysággal feltüntetve. A nagy jellel ábrázolt jelentéktelen objektumok csak huzamos ott-tartózkodással ismerhetők meg, ami által behatárolható a szerző egyházi állomáshelye. Egy másik dolgozatában összehasonlította az Anonymus művében előforduló honfoglalás kori Kárpát-medencei államalakulatok térképét, egyrészt az egykorú hiteles források által említett országokat és népeket ábrázoló térképpel, másrészt a magyar állam alapításának korából ismert uralmi körzetekkel. Amíg az első összehasonlítás semmi hasonlóságot nem mutat, addig a másodikban hasonló mintázatot lehet felfedezni a két térkép tartalmában.

Egy újszerű elmélete egyes X. századi magyar méltóságok nevéből keletkezett helynevek elhelyezkedésének térképen felismerhető szabályszerűségeiből, valamint utazók által leírt Kelet-európai analógiákból ered. Eszerint a Kárpát-medence főemberei a birtokukban lévő folyó mentén transzhumáltak kíséretükkel, állataikkal a torkolat közelében lévő téli szállásuk és a folyó felső szakaszához települt nyári szállásuk között. A fenti jelenséget megerősítik többek között honfoglalás-kori vezérek nevét fenntartó települések a Duna mentén, de a Dunántúltól Erdélyig sok más példa is hozható. Az elméletet felvázoló tanulmányt, majd az elmélet finomításait számos térkép illusztrálta.

Györffy Györgynek – Radó Sándorral együtt – mind koncepcionálisan, mind a részleteket illetően meghatározó szerepe volt a középiskolai történelmi atlasz 50-es évek közepétől folyó munkálataiban. A középkori magyar és egyetemes történeti témák javarésztét maga tervezte, ezekből a térképekből többet iskolai falitérképpé is adaptált. A Történettudományi Intézetben a 80-as évektől dolgoztak egy történelmi atlaszon, Györffy György tanácsadói közreműködésével. 1988-as, nyomtatásban is megjelent előadásában foglalkozik tartalmi kérdésekkel, amelyeknél a hitelesség követelményét említi, valamint formai-kartográfiai vonatkozásokkal, ahol a jó áttekinthetőséget tartja a legfontosabbnak.

